

La salut en el currículum educatiu

VALENTÍN GAVIDIA

La situació actual en què es troba l'educació per a la salut, després de les diverses etapes per on ha transcorregut i dels models existents, apareença un encreuament en què intervenen diverses tendències. No obstant això, una mirada àmplia a cada una d'elles ens mostra una confluència entre totes i uns objectius comuns.

Pot semblar que l'escola siga una institució immobilitista, que canvia poc: els mestres, els alumnes, el pati, els jocs, la pissarra, les lliçons, el treball per a casa... No obstant això, en els últims anys han tingut lloc una sèrie de transformacions importants: alumnat i docents en compte d'alumnes i mestres, pissarres que es converteixen en digitals i en canons de projecció, lliçons que ara són unitats didàctiques en una programació curricular, treballs individuals per a casa transformats en projectes grupals elaborats en xarxa, jocs... que continuen sent jocs, però amb intenció educadora. Dels nombrosos canvis ocorreguts en l'escola, ens centrarem en l'educació per a la salut.

Com ha evolucionat l'educació per a la salut en l'escola?

Els temes de salut sempre han estat presents en les aules. Unes vegades en els plans d'estudis, especialment de ciències naturals o biologia en l'Educació Secundària, com la nutrició, la reproducció, els sentits, etc.; altres vegades en el quefer professional docent com les qüestions d'higiene escolar en l'Educació Primària (neteja de mans, tall d'ungles, neteja personal, etc.). En la majoria de les ocasions es contemplaven des d'un punt de vista informatiu o conductual, ressaltant els aspectes conceptuals i tractant de convèncer de la bondat de certs comportaments relacionats, de vegades, per experts aliens a la pròpia escola.

Aquesta situació canvia amb la Llei Orgànica General del Sistema Educatiu (LOGSE, 1990). En

l'exposició de motius de la llei citada es parla de: generar actituds i hàbits individuals i col·lectius, respecte dels drets i llibertats, exercici de la tolerància i la solidaritat, formació en la igualtat entre els sexes, rebuig de tota mena de discriminació, salut, protecció del medi ambient, etc. Apareixen per primera vegada els continguts educatius de procediment i d'actitud, la importància de les conductes, el constructivisme que situa com a protagonista l'alumnat, i el que hem convingut d'anomenar matèries transversals del currículum, entre les quals es troba l'educació per a la salut.

Les matèries transversals apareixen per diversos motius. En primer lloc, per la pressió de certs sectors de la societat i del món de l'educació (Administracions de sanitat i sonsum, instituts de la dona, assumptes socials, Institució Lliure d'Ensenyança, moviments de renovació pedagògica, Rosa Sensat, etc.), i la consideració del treball innovador de professors i professores que des de temps arriuen venien incloent aquests temes en el seu quefer professional. En segon lloc, perquè les assignatures tradicionals es quedaven "curtes" per a assolir molts dels objectius educatius que es propugnaven (afectius, motors, d'equilibri personal, inserció social, etc.). I en tercer lloc, per pressió internacional: l'Organització Mundial de la Salut en el seu informe de 1986 exhorta els governs i assenyalava la necessitat d'incloure en els programes escolars temes de salut. Aquesta opinió es converteix en el punt central de la Conferència Europea d'Educació per a la Salut feta a Dublín (1990), en la qual es demana la promoció d'estils de vida saludables des de la infància i adolescència.

Quines dificultats apareixen en el desenvolupament de l'educació per a la salut com a transversal?

La salut no es trobava en el currículum de totes les matèries. Amb l'etiqueta de transversal, calia buscar-la en l'embolic d'objectius, continguts, avaluació, etc. Era el professorat competent i sensible amb aquesta temàtica qui determinava què, quan i com portava a l'aula continguts de salut. No hi havia una proposta curricular d'educació per a la salut del ministeri semblant a la d'altres assignatures. Les indicacions de l'Administració educativa era contextualitzar l'ensenyança al mitjà i les seues necessitats.

En la pràctica va significar que l'educació per a la salut es va contemplar de manera voluntària, atzarosa, parcial, i cada centre educatiu elegia els temes, els desenvolupava i avaluava, tot tractant d'adaptar-se a les necessitats personals del seu alumnat, socials del seu entorn, i formatives del professorat. Allò que no es coneixia, s'obviava.

No obstant això, conscients que els temes de salut requereixen prou temps i un treball coordinat des de distints angles, van començar a desenvolupar-se projectes educatius, inclosos en els plans del centre. El concepte de transversal cobrava el seu vertader sentit

en realitzar els projectes esmentats, perquè es duia a terme una anàlisi de la tasca educativa amb un plantejament seriós, integrador, no repetitiu i contextualitzador.

La inclusió en aquests projectes de personal sanitari va significar un canvi en els seus horitzons i un augment en les expectatives de modificació de conductes. La suma de familiars, persones de l'administració i externes a l'escola va suposar entendre l'educació per a la salut com un vertader instrument de promoció de salut. I així apareixen les escoles promotores de salut.

No ha sigut fàcil desenvolupar la transversalitat de l'educació per a la salut per diversos motius: per ser una forma de treballar nova per al professorat acostumat a les disciplines tradicionals; per la necessitat de formar equips interdisciplinaris a què s'unixen persones externes, i per la necessitat de concretar i planificar els temes de salut al llarg de les etapes educatives, atès que no hi ha propostes ministerials.

Encara que el conjunt d'aquestes dificultats va suposar un cert rebuig entre el professorat cap a les matèries transversals, amb el temps, aquest rebuig s'ha convertit en acceptació. Són poques les programacions de les diferents disciplines en què no aparega l'educació per a la salut; i en els projectes de centre es planifiquen, es dissenyen i posen en marxa activitats sobre aquests temes.

Situació actual de l'Educació per a la Salut en el currículum

¿Quina és la situació de la transversalitat en la Llei Orgànica d'Educació¹, i en la més actual Llei Orgànica de Millora de la Qualitat Educativa²? Llegint les esmentades lleis observem que els temes transversals han desaparegut del text i ni tan sols són mencionats com a components del currículum, on s'inclouen en canvi, les competències. No obstant això, el tractament de la transversalitat ha millorat, perquè encara que els temes transversals hagen desaparegut, la idea es manté i els continguts d'educació per a la salut vénen desgranats al llarg de les propostes de les diverses assignatures. A títol d'exemple podem assenyalar:

En el decret que desenvolupa les assignatures d'Educació Primària, com les Ciències de la Natura llegim: "Actitud crítica davant de les pràctiques socials que perjudiquen un desenvolupament sa i obstaculitzen el comportament responsable davant la salut"; "desenvolupament d'estils de vida saludables". En Llengua Castellana i Literatura apareix: "Utilització de la llengua per a prendre consciència de les idees i els sentiments propis i dels altres, i per a regular la pròpia conducta, emprant un llenguatge no discriminatori i respectuós amb les diferències". En Educació Física s'incorporen continguts per a "l'adquisició d'hàbits d'activitat física al llarg de la vida, com a font de benestar".

Taula 1. Competències en salut personal i col·lectiva a adquirir en l'escola: principals àmbits de salut, subcompetències i problemes de cada àmbit

Competència en l'atenció i promoció de la salut personal i col·lectiva							
Desenvolupament de les capacitats amb el propòsit d'utilitzar els recursos personals (habilitats, actituds, coneixements, experiències, conductes, etc...), per a resoldre de forma adequada un problema de salut individual o col·lectiu en un context definit, i contribuir a crear un entorn en què les opcions saludables siguin fàcils de prendre							
Àmbits de salut							
Promoció de salut	Alimentació i activitat física	Prevenició de les addiccions	Vida afectiva sexual	Higiene personal i col·lectiva	Salut mental i emocional	Prevenició d'accidents	Atenció a l'entorn
Problemes de salut i/o situacions a respondre							
1. Generar conductes, hàbits i estils de vida saludables	Sobrepès i l'obesitat Desordes de la conducta alimentària	Consum de tabac, alcohol, cànnabis i altres drogues il·legals Ús inadequat de medicaments	Sexualitat insatisfactòria Infeccions de transmissió sexual	Higiene bucodental Higiene corporal	Estrès, ansietat i depressió Baixa Autoestima	Accidents de trànsit Accidents domèstics	Problemes derivats de la contaminació de l'aigua i del sòl.
2. Procurar entorns saludables	Malnutrició Infeccions i intoxicacions alimentàries	Altres trastorns addictius	Embarassos no desitjats Violència sexual	Malalties infeccioses Parasitisme	Violència, assetjament i maltractaments	Caigudes Cremades	Problemes derivats de la contaminació aèria.
3. Utilitzar adequadament els serveis socio-sanitaris.	Sedentarisme Malalties no transmissibles, diabetis, al·lèrgies i intoleràncies alimentàries. Mala pràctica esportiva		Discriminació per l'orientació sexual	Al·lèrgies Prevenició del càncer Higiene postural Higiene sexual Higiene dels aliments		Ofegaments i asfíxies Mossegades i picadures d'animals.	Consumisme. Catàstrofes naturals.
Subcompetències							
Capacitat i predisposició de les persones per a controlar els factors que intervien en la salut individual i col·lectiva	Portar una alimentació saludable i desenvolupar una activitat física adequada.	Detectar i previndre conductes addictives	Des de la identitat sexual, desenvolupar una conducta expressada de forma plaent, enriquidora i saludable	Desenvolupar i mantindre pautes d'higiene quotidiana que previnguin l'aparició de malalties i milloren la qualitat de vida	Detectar i combatre situacions de risc conduents a l'ansietat, estrès o depressió i rebutjar la violència en qualsevol de les seues formes	Evitar els elements de risc del nostre entorn i contribuir a la contenció d'accidents	Contribuir al manteniment i creació d'un medi ambient saludable

Font: Grup COMSAL (Competències en Salut)

En l'Educació Secundària observem entre els seus objectius: "Valorar i respectar la diferència de sexes i la igualtat de drets i oportunitats. Rebutjar els estereotips que suposen discriminació entre homes i dones" "Enfortir les seues capacitats afectives en tots els àmbits de la personalitat i en les seues relacions amb els altres, així com rebutjar la violència, els prejuïcs de qualsevol tipus, els comportaments sexistes i resoldre pacíficament els conflictes". En Biologia i Geologia: "Desenvolupar actituds i hàbits favorables a la promoció de la salut personal i comunitària, facilitant estratègies que permeten fer front a aspectes relacionats amb l'alimentació, el consum, les drogo-dependències i la sexualitat", "Valoració de la importància de l'adquisició d'estils de vida saludables", "Salut mental, factors socials que hi repercuten. Influència del medi social i de la publicitat en les conductes", etc.

En l'assignatura d'Educació Física: "Contribuir a la consolidació d'hàbits saludables per a la millora de la qualitat de vida, sobretot els que fan referència a activitat física i que acompanyaran el ciutadà al llarg de la seua vida"; "Prendre consciència de la importància de la consolidació d'hàbits saludables per a una vida sana". En Educació Plàstica i Visual: "Actitud crítica davant les necessitats de consum creades per la publicitat, i rebuig dels elements d'aquesta que suposen discriminació sexual, social o racial". En Llengua Castellana i Literatura: "Analitzar els diferents usos socials de les llengües per a evitar els estereotips lingüístics que suposen juïcs de valor i prejuïcs classistes, racistes o sexistes". En Matemàtiques: "Aplicar les competències matemàtiques per a analitzar i valorar fenòmens socials com la diversitat cultural, el respecte al medi ambient, la salut, el consum, la igualtat de gènere o la convivència pacífica".

Podríem continuar analitzant la resta de les assignatures, extraient objectius i continguts que són propis de l'educació per a la salut. Així doncs, la forma en què han desaparegut les transversals és un èxit perquè han aconseguit que els programes de les assignatures contemplen la seua temàtica, i que el professorat les interioritze, ja que apareixen en les seues programacions d'aula i en les activitats que selecciona.

Què aporten les competències?

Les transversals desapareixen i apareixen les competències, encara que no en el mateix nínxol ecològic. El concepte de competència apareix per primera vegada en la LOE, seguint la Recomanació del Parlament Europeu i del Consell, de 18 de desembre de 2006, i es reafirma en la LOMCE. Posa l'accent en els aprenentatges que es consideren imprescindibles i han d'haver-se desenvolupat al finalitzar l'ensenyança obligatòria per a poder aconseguir la realització personal, exercir la ciutadania activa, incorporar-se a la vida adulta i ser capaç de desenvolupar un aprenentatge permanent al llarg de la vida. Contextualitzen l'ensenyament en problemes o situacions concretes per a saber com enfrontar-s'hi.

S'entén per competència "una combinació de coneixements, habilitats i comportaments que es mobilitzen conjuntament per a aconseguir una acció eficaç"³. S'han seleccionat set competències bàsiques: comunicació lingüística; matemàtica, ciència i tecnologia; digital; aprendre a aprendre; socials i cíviques; iniciativa i esperit emprenedor; i consciència i expressions culturals. No obstant això, els temes de salut només apareixen en una d'elles: en la matemàtica, ciència i tecnològica, perquè "incorpora habilitats per a desenvolupar-se adequadament, amb autonomia i iniciativa personal en àmbits de la vida i del coneixement molt diversos (salut, activitat productiva, consum, ciència, processos tecnològics, etc.)".

La situació actual en què es troba l'educació per a la salut, després de les diverses etapes per on ha transcorregut i dels models existents, apareix un encreuament en què intervien diverses tendències: l'alfabetització en salut, la transversalitat, les competències en salut, les idees de la gènesi de la salut i la seua promoció. No obstant això, una mirada àmplia a cada una d'elles ens mostra una confluència entre totes i uns objectius comuns: l'adquisició de les capacitats i recursos adequats per a poder controlar els factors que determinen la salut personal i col·lectiva, millorar la nostra qualitat de vida guanyant en salut, poder funcionar en la canviant societat actual, i participar en projectes que signifiquen un progrés humà i solidari.

Però, el currículum oficial continua sense oferir una perspectiva sistèmica de la salut. Per això, l'equip de treball Competències en Salut (COMSAL) presenta una proposta que desglossa una competència general de salut en diverses subcompetències, directament relacionades amb els problemes o situacions que han de tindre una consideració en l'educació obligatòria, agrupats en vuit àmbits de manera que se'n facilite el tractament en les aules (taula 1).

Les competències presentades procuren l'alfabetització funcional i crítica⁴, tot mirant que l'alumnat siga capaç de "funcionar amb eficàcia en situacions quotidianes", que adquirisca les habilitats socials per a "obindre nova informació i la sàpia aplicar en circumstàncies canviant", i que aconsegueixca "analitzar críticament la informació i exercir un major control sobre les diverses situacions de la vida". D'aquesta manera, s'ofereix a docents i a l'alumnat una visió global i coherent de la diversitat de problemes de salut a tractar en l'escola, i les competències necessàries a desenvolupar.

Valentín Gavidia Catalán

Departament de Didàctica de las Ciències Experimentals i Socials. Universitat de València.

Nota: El grup COMSAL està subvencionat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat (MINECO) amb el projecte d'investigació EDU2013-46664-P.

Bibliografia

1. LOE. Llei Orgànica d'Educació 2/2006. BOE de 4 de maig de 2006.
2. LOMCE Llei Orgànica de Millora de la Qualitat Educativa 8/2013, BOE de 9 de desembre de 2013.
3. OCDE, 2014. Definició i Selecció de Competències Clau (DeSeCo). Disponible en: <http://www.deseco.admin.ch/bfs/dese-co/en/index/03/02.parsys.78532.downloadList.94248.DownloadFile.tmp/2005.dsceexecutivesummary.sp.pdf>
4. Nutbeam, D. (2000) Health literacy as a public health goal: a challenge for contemporary health education and communication strategies into the 21st century. Health Promot. Int. 15 (3), 259-67.